

Η δουλεία Ι - Αρχαιότητα

Η δουλεία ήταν σ' όλες τις κοινωνίες της Αρχαιότητας αναγνωρισμένο και αποδεκτό καθεστώς. Οι δούλοι δεν είχαν κανένα δικαίωμα, όπως να διαθέτουν περιουσία, να δημιουργήσουν οικογένεια, να συνάπτουν δικαιопραξίες κτλ., θεωρούνταν περίπου «ομιλούντα εργαλεία» και είχαν κατά κανόνα μικρότερη αξία από κατοικίδια ζώα. Στην κατάσταση του δούλου περιέπιπτε κάποιος ως σκλάβος κατόπιν αιχμαλωσίας σε πόλεμο, αρπαγής σε επιδρομές ή πειρατείες, πώλησης από τους γονείς ή άλλους συγγενείς, καταδίκης λόγω σοβαρών εγκλημάτων, αδυναμίας αποπληρωμής χρεών, αλλά και ως απόγονος δούλων γονέων.

Στη Μεσοποταμία, τις Ινδίες και την Κίνα χρησιμοποιούνταν δούλοι σε οικιακές και σε παραγωγικές εργασίες, στους αγρούς και τις οικοδομές, αλλά και στο στρατό. Στην Ασσυρία και τη Βαβυλωνία η δουλεία ήταν πολύ σκληρή και οι δούλοι προέρχονταν γενικά από τους αιχμαλώτους πολέμου. Αντίθετα, ο Κύρος Β' της Περσίας (580-529 π.Χ.) προώθησε την επανεγκατάσταση σκλάβων στον τόπο τους, επέτρεψε τη λατρεία των πατρών θεών και την ανοικοδόμηση των πόλεών τους. Έτσι επέστρεψαν οι Ιουδαίοι στα εδάφη τους από την αιχμαλωσία της Βαβυλώνας. Οι Φοίνικες, όπως πληροφορούμαστε από την ιστορία της απαγωγής του Εύμαιου στην Οδύσσεια, ήταν διάσημοι πειρατές που αιχμαλώτιζαν ανθρώπους και τους πουλούσαν σε σκλαβοπάζαρα της εποχής.

Στην αρχαία Αίγυπτο χρησιμοποιήθηκαν πολλές χιλιάδες σκλάβοι από πολεμικές αιχμαλωσίες στα λατομεία, στα μεταλλεία, στα βασιλικά κτήματα και για την κατασκευή των εντυπωσιακών ανακτόρων και των πυραμίδων των Φαραώ. Οι Ισραηλίτες είχαν επίσης δούλους, ήταν όμως υποχρεωμένοι να ελευθερώσουν μετά από ορισμένο χρόνο τους ομόθρησκους εξ αυτών (7-15 χρόνια). Στην Παλαιά Διαθήκη, «Έξοδος» (Κεφ. 21), αναφέρεται σαφώς ότι ο δούλος μπορεί να δαρθεί ανηλεώς αρκεί να μην πεθάνει και στερηθεί των υπηρεσιών του ο αφέντης του, καθώς επίσης ότι ο αφέντης μπορεί να πουλήσει την κόρη του ως δούλη. Στη «Γένεση» (16) και το «Λεβιτικό» (Κεφ. 19) συζητιέται ανενδοίαστα η σεξουαλική αξιοποίηση των δούλων, καθώς επίσης (Κεφ. 25) η αγορά δούλων από γειτονικά κράτη. Υπήρχε επίσης η κατηγορία των μισθωτών υπηρετών που είχαν ανώτερη κοινωνική θέση από τους δούλους. Σ' αυτούς περιλαμβάνονταν η ειδική τάξη των ξένων υπηρετών που μερικές φορές γίνονταν δεκτοί, αν και όχι με πλήρη δικαιώματα, στις εβραϊκές φυλές.

Ελληνορωμαϊκός κόσμος

Ο Ηρόδοτος (6,137) αναφέρει πως η δουλεία ήταν παλαιότερα άγνωστη στις ελληνικές πόλεις, αλλά διαδόθηκε σταδιακά στην Ελλάδα και υπήρξε μάλιστα περίοδος που οι Έλληνες μεταχειρίζονταν με βαρβαρότητα τους δούλους τους. Στα ομηρικά έπη εμφανίζονται δούλοι, αιχμάλωτοι πολέμου ή αγορασμένοι από

πειρατές, μαζί με τα παιδιά τους, ως πιστοί σύμμαχοι του κυρίου τους, που τους μεταχειρίζεται με γενναιοφροσύνη μέσα στην πατριαρχική του οικογένεια. Και δεν φαίνεται να ήταν πολλοί, αν και στην τέταρτη ραψωδία της Ιλιάδας γίνεται ήδη λόγος για μικρούς τεχνίτες ανάμεσα στην οικογένεια και για μερικές υφάντριες που τις διευθύνει μια επιστάτρια.

Κατά τον 7^ο και 6^ο αιώνα, ο αριθμός των δούλων μεγάλωνε σταδιακά, πρώτα στις μικρασιατικές ελληνικές πόλεις, όπως επίσης στη Χίο και στη Μίλητο (όπου ο Ιππώνας μιλά για Φρύγες δούλους) και ύστερα στην ηπειρωτική Ελλάδα, ιδίως στην Κόρινθο και στην Αθήνα. Κατά τον 7^ο αιώνα μεγαλύτερο σκλαβοπάζαρο του ελλήνοφωνου χώρου ήταν η Χίος, αργότερα αναφέρεται ότι στη Δήλο πουλούσαν περί τους 1.000 δούλους ημερησίως.

Κάπου περιγράφεται επίσης ότι ο Κλεισθένης ο Αθηναίος απένειμε την ιδιότητα του πολίτη σε μερικούς πρώην δούλους. Σίγουρα, ο θεσμός της δουλείας είχε κατά καιρούς στην Ελλάδα διαφορετική αντιμετώπιση. Τελικά απαγορεύτηκε η υποδούλωση για χρέη και πρώτο δείγμα σ' αυτή την κατεύθυνση έδωσε στην Αθήνα η νομοθεσία του Σόλωνα. Διάφοροι Έλληνες διανοητές ασχολήθηκαν με το θέμα της δουλείας αλλά δεν διαφωνούσαν με την ύπαρξη του θεσμού. Ο Πλάτων, ο Αριστοτέλης και ο Ξενοφών συμβούλευαν τους κυρίους να συμπεριφέρονται καλά στους δούλους, προς όφελος των δουλοκτητών!

Ο Πλάτων αναφέρει πώς θα εκφυλιστεί η κοινωνία, αν κυριαρχήσει η δημοκρατία: «Οι δούλες και οι δούλοι θα απολαμβάνουν την ελευθερία των αφεντικών ... τα ζώα, συνηθισμένα να κυκλοφορούν ελεύθερα στους δρόμους, θα πέφτουν επάνω σε όσους συναντούν» (Πολιτικός). Στο ίδιο πνεύμα γράφει ο Αριστοτέλης: «... οι μεν είναι από φυσικού τους ελεύθεροι, οι δε από φυσικού τους δούλοι. Κι όσο γι' αυτούς, ωφέλιμο και δίκαιο είναι να μένουν στην κατάσταση του δούλου». Αλλού γίνεται πρόταση να επιβραβεύουν οι δουλοκτήτες με απελευθέρωση, μετά από κάποιο εύλογο χρόνο, τους υπάκουους και εργατικούς δούλους, προφανώς για ενίσχυση του ηθικού των υπολοίπων. Περί το 475 π.Χ. ανέλαβαν δούλοι στην Αθήνα αστυνομικά καθήκοντα, συγκροτώντας μια ομάδα από περίπου 300 τοξότες.

Το 550 π.Χ. κατασκευάστηκε στη Σάμο το «Ευπαλίνειο Υδραγωγείο», ένα όρυγμα άνω των χιλίων μέτρων που διαπερνά το βουνό Κάστρο στο σημερινό Πυθαγόρειο. Για την κατασκευή του ορύγματος που κράτησε περί τα 10 έτη, εργάστηκαν Λέσβιοι σκλάβοι που είχαν συλληφθεί ως αιχμάλωτοι πολέμου. Εξετάζοντας σήμερα ο επισκέπτης αυτό το σημαντικό τεχνικό έργο της αρχαιότητας, μπορεί να συμπεράνει ότι μάλλον ελάχιστοι από τους σκλάβους που εργάστηκαν για την κατασκευή του υδραγωγείου θα επέζησαν.

Οι δούλοι στις ελληνικές πόλεις χωρίζονταν σε διάφορες κατηγορίες ανάλογα με το επάγγελμά τους και τη σχέση τους με τον εργοδότη (π.χ συγκατοίκηση ή όχι με τον κύριό τους) και ανάλογα με την εργασία που εκτελούσαν. Υπήρχαν π.χ.

- οι οικιακοί δούλοι (υπηρέτες), οι οποίοι δούλευαν σε χωράφια και εργαστήρια,
- οι *χωρίς οικούντες*, δηλαδή που δεν συγκατοικούσαν με τον κύριό τους, αλλά εργάζονταν σε κάποιο κατάστημά του και του κατέβαλαν κάποιο ποσό,
- τα *ανδράποδα μισθοφορούντα* που ήταν κωπηλάτες σε στόλο ή εργάτες σε μεταλλεία και συχνά ανήκαν σε κάποιο αφεντικό που τους είχε νοικιάσει σε τρίτο πρόσωπο και
- οι δημόσιοι δούλοι, κάτι σαν δημοτικοί υπάλληλοι, οι οποίοι εργάζονταν ως αστυνομικοί, κλητήρες, γραμματείς, οδοκαθαριστές κλπ.

Στο Λαύριο οι δούλοι ανέρχονταν σε 15.000 τον 5^ο αιώνα. και σε 10.000 τον 4^ο αιώνα. Οι απελευθερώσεις δούλων στα μεταλλεία ήταν λίγες και κυρίως για να χρησιμοποιηθούν οι απελευθερωμένοι ως επιστάτες των εξορύξεων, λόγω της υψηλής εξειδίκευσης που είχαν αποκτήσει. Η εργασία στα μεταλλεία γινόταν σίγουρα κάτω από πολύ σκληρές ως απάνθρωπες συνθήκες και γι' αυτό υπήρξαν πολλές εξεγέρσεις των εργατών-δούλων. Η εξέγερση το 413 π.Χ. κατά την διάρκεια του πελοποννησιακού πολέμου είχε ως αποτέλεσμα την παύση της λειτουργίας των μεταλλείων, με σημαντικές οικονομικές και στρατιωτικές επιπτώσεις.

Στη Σπάρτη δούλοι ήταν οι Είλωτες, απόγονοι παλαιών κατοίκων της χώρας, η οποία κατακτήθηκε από τους νέους κυρίους. Επρόκειτο δηλαδή για σχέση υπόδουλων προς κατακτητές. Λόγω του σημαντικά μεγαλύτερου αριθμού των Ειλωτών από αυτόν των πολιτών και εξ αιτίας του φόβου εξεγέρσεων, η σπαρτιατική εξουσία τούς αντιμετώπιζε

βίαια. Αναφέρεται δε ότι ήταν έθιμο να σφραγίζεται το πέρασμα του έφηβου πολίτη στην ανδρική ηλικία με το φόνο ενός ή περισσότερων Ειλωτών. Ανάλογες περιπτώσεις με τους Είλωτες ήταν οι Πενέστες στη Θεσσαλία, οι Μινωίτες στην Κρήτη και αλλού.

Στη Ρώμη η δουλοκτησία πήρε σταδιακά διαφορετική μορφή από εκείνη στην Ελλάδα. Κάθε ρωμαϊκή οικογένεια είχε τουλάχιστον ένα δούλο στις υπηρεσίες της, πλούσιες οικογένειες είχαν συνήθως μερικές εκατοντάδες. Οι ενασχολήσεις των Ρωμαίων της ηγετικής τάξης με τις πολιτικές και στρατιωτικές υποθέσεις, οδήγησε στην ανάγκη απασχόλησης τεράστιου αριθμού δούλων, οι οποίοι τοποθετούνταν για εργασία και άλλες υπηρεσίες και εντάσσονταν σε ιεραρχικές δομές. Υπήρχαν επιστάτες, επόπτες, βοηθοί, υπεύθυνοι τομέων ή περιοχών, απλοί εργάτες κλπ., όλοι δούλοι, άντρες, γυναίκες και παιδιά.

Οι δούλοι της Ρώμης και των υπολοίπων πόλεων προέρχονταν κατά δεκάδες χιλιάδες από όλες τις επαρχίες της αυτοκρατορίας, Βρετανία, Ελλάδα, Αίγυπτο,

Λιβύη, Συρία, Ιβηρική, Γαλατία, αλλά και από άλλες χώρες της Αφρικής και της Ασίας, από τις οποίες τους μετέφεραν δουλέμποροι και τους προσέφεραν προς πώληση. Στα σκλαβοπάζαρα της Ρώμης υπήρχε μεγάλη προσφορά ανθρώπων κάθε φυλής και για όλες τις δουλειές, από βαριές χειρονακτικές, μέχρι καλλιτεχνικές, για μουσικές εκτελέσεις και πνευματικές, για μετάφραση φιλοσοφικών κειμένων. Μορφωμένοι δούλοι εκπροσωπούσαν τους συχνά αναλφάβητους κυρίους τους σε διαπραγματεύσεις για εμπορικές δοσοληψίες κλπ.

Πολύ σύννηθες ήταν επίσης να συνάπτουν ερωτικές σχέσεις κύριοι και κυρίες με δούλους και δούλες. Στη ρωμαϊκή και στη μεταγενέστερη ιστορία αναφέρονται συχνά απόγονοι, των οποίων ένας γονέας ήταν δούλος. Μερικοί από αυτούς αναγνωρίζονταν ως νόμιμα παιδιά, συνήθως όμως παραδίδονταν προς πώληση σε δουλεμπόρους. Οι κυρίες της ρωμαϊκής κοινωνίας είχαν κατά κύριο λόγο δούλες για την προσωπική περιποίηση τους, την καθαριότητα, το μαγείρεμα κλπ.

Για τους δούλους της Ρώμης προβλέπονταν ειδικά ενδύματα, τα οποία τους διαφοροποιούσαν από τους υπόλοιπους πολίτες και δυσκόλευαν τη διαφυγή τους. Οι περισσότεροι από αυτούς παρέμεναν διαρκώς αλυσοδεμένοι, είτε εργάζονταν στους αγρούς, είτε διανυκτέρευαν σε υπόγεια και παράγκες. Η συμπεριφορά της εξουσίας και των κυρίων προς τους δούλους ήταν συνηθέστατα εξευτελιστική. Ο Ρωμαίος κύριος είχε δικαίωμα ζωής και θανάτου για κάθε δούλο που βρισκόταν στις υπηρεσίες του. Για επουσιώδη παραπτώματα επιβάλλονταν ποινές ραβδισμού, μαστιγώματος, πρόκλησης εγκαυμάτων με πυρακτωμένα εργαλεία κ.ά.

Για «βαρύτερα» παραπτώματα, όπως τα αντιλαμβάνονταν οι κύριοί τους, οι δούλοι εκτελούνταν με πνιγμό, έκθεσή τους σε άγρια θηρία στον ιππόδρομο και με σταύρωση. Κατά μήκος της οδού μεταξύ Καπούας και Ρώμης σταύρωναν επαγγελματίες δήμιοι εκατοντάδες «απείθαρχους» δούλους. Στις ρωμαϊκές λεγεώνες υπηρετούσαν μόνο πολίτες· όταν όμως κάποια εποχή, επί Τραϊανού, ανακαλύφθηκε ότι είχαν ενταχθεί και δούλοι στο σώμα, ο αυτοκράτορας έδωσε διαταγή, όχι να απολυθούν και να επανέλθουν σε αγροτικές και άλλες εργασίες, αλλά να θανατωθούν.

Η δουλεία II - Μεσαίωνα

Με τη σταδιακή διάδοση του χριστιανισμού στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, άρχισε να δημιουργείται ελπίδα για βελτίωση της ζωής των δούλων, με αποτέλεσμα πολλοί από αυτούς να προσχωρήσουν στη νέα θρησκεία. Η δουλεία δεν καταδικάστηκε όμως ποτέ ως θεσμός από τους αποστόλους και τους πατέρες της εκκλησίας. Αντίθετα, ήδη ο Παύλος γράφει σε επιστολές του:

- «Οι δούλοι να υπακούετε στους κατά σάρκα κυρίους μετά φόβου και τρόμου με την απλότητα της καρδιάς σας, σαν να υπακούετε στον Χριστό, όχι για τα μάτια, σαν να θέλετε να αρέσετε στους ανθρώπους, αλλά ως δούλοι, κάνοντας το θέλημα του Θεού με την ψυχή σας» (προς Εφεσίους 6/5,6).
- «Όσοι είναι δούλοι κάτω από το ζυγό, τους δεσπότες τους να θεωρούν άξιους κάθε τιμής για να μην βλασφημείται η διδασκαλία και το όνομα του Θεού. Αυτοί δε που έχουν πιστούς (δηλ. χριστιανούς) δεσπότες να μην τους καταφρονούν, διότι είναι αδελφοί, αλλά περισσότερο να δουλεύουν, διότι είναι πιστοί και αγαπητοί αυτοί που αντιλαμβάνονται την ευεργεσία». (προς Τιμόθεον Α 6/1,2).
- «Οι δούλοι να υποτάσσονται στους δεσπότες τους, να είναι ευάρεστοι, να μην αντιλέγουν, να μην τους εγκαταλείπουν, αλλά πίστη να δείχνουν αγαθή για να κοσμοούν έτσι την διδασκαλία του σωτήρος ημών Θεού» (προς Τίτον 2/9,10).
- «Οι δούλοι της οικίας να υποτάσσονται με κάθε φόβο στους δεσπότες τους, όχι μόνο στους καλούς κι επιεικείς, αλλά και στους διεστραμμένους» (προς Πέτρο Α 2/18).

Αλλά και σε άλλα βιβλικά κείμενα επιτάσσεται η υπακοή των δούλων στους κυρίους τους.

Η χριστιανική ιστοριογραφία ισχυρίζεται ότι ο αυτοκράτορας Κων/νος (Constantinus Flavius Valerius Aurelius, 272-337) χαλάρωσε την καταπίεση των δούλων, συνεχίζοντας μια φιλελευθεροποίηση που είχε αρχίσει στα αυτοκρατορικά χρόνια της Ρώμης (Αδριανός). Τα γεγονότα δείχνουν όμως ότι η νομοθεσία του Κων/νου διατήρησε τη δουλεία και προέβλεπε αυστηρές ποινές για όσους διέφευγαν και αναζητούσαν την ελευθερία τους, ενώ παράλληλα ελάφρυνε τη θέση των αφεντικών που σκότωναν δούλους:

- Ενώ η νομοθεσία του Διοκλητιανού απαγόρευε σε γονείς να πουλάνε δούλους τα παιδιά τους, ο Κων/νος το επέτρεπε,
- Το δούλο που δραπετεύε και κατέφευγε στους «βαρβάρους» τον περίμενε, εφόσον συλλαμβανόταν πάλι, καταρχάς η θανατική ποινή, αλλά αν είχε σοβαρές δικαιολογίες για την πράξη του, καταδικαζόταν σε ακρωτηριασμό ενός ποδιού ή σε ισόβια κάτεργα στα μεταλλεία,
- Ο δούλος που κατήγγειλε τον κύριό του για παραπτώματα (με εξαίρεση την εσχάτη προδοσία και τη φοροδιαφυγή) καταδικαζόταν σε θάνατο χωρίς δίκη και εξέταση μαρτύρων.
- Σε διάταγμα του έτους 319 προς το διοικητή της Ρώμης Βάσσο γράφει ο Κων/νος: «Ο Αυτοκράτορας Αύγουστος προς Βάσσο: Αν ένας αφέντης τιμωρήσει το δούλο του με ράβδο και λουρί ή τον έδεσε για να μην διαφύγει, δεν έχει να φοβηθεί ότι διέπραξε κάποιο έγκλημα, ακόμα κι αν πεθάνει (ο δούλος) ...»
- Σε ένα επόμενο διάταγμα του έτους 326 γράφει ο Κων/νος: «Ο Αυτοκράτορας Αύγουστος προς Μαξιμιλιανό Μακρόβιο: Σε κάθε περίπτωση που οι δούλοι πεθάνουν από κτυπήματα του κυρίου τους, δεν είναι ένοχοι (οι κύριοι) γιατί είχαν καλό σκοπό και ήθελαν να νουθετήσουν το δούλο ... Αν λοιπόν ο δούλος πέθανε από τα χτυπήματα, επειδή έτσι το έφερε η μοίρα και η ανάγκη, οι αφέντες δεν πρέπει να φοβούνται ότι θα υποστούν ελέγχους εκ μέρους του κράτους.»

Έτσι, με την αναγνώριση του χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας και τη συμμαχία (συναλληλία) του χριστιανικού ιερατείου με την εξουσία, μετατίθεται οριστικά η απελευθέρωση των δούλων στη μετά θάνατον ζωή, αφού η επίγεια ζωή ήταν μόνο μια ευκαιρία για δοκιμασία της πίστης. Σταδιακά απέκτησαν λοιπόν δούλους και οι επίσκοποι, οι εκκλησιαστικές υπηρεσίες και τα μοναστήρια. Ομολογημένη δικαιολογία για την απόκτηση και τη διατήρηση δούλων και δουλοπάροικων από τον εκκλησιαστικό μηχανισμό ήταν η ανάγκη καλλιέργειας των τεράστιων γεωργικών εκτάσεων που αποκτήθηκαν με κατασχέσεις και δωρεές μέσα σε 1-2 αιώνες!

Η τοπική σύνοδος του 362 στη Γάγγρας στην Παφλαγονία, στην οποία πήραν μέρος οι πατέρες της εκκλησίας Ευσέβιος, Αιλιανός κ.ά. αναθεμάτισε με τον τρίτο κανόνα όλους εκείνους που προέτρεπαν δούλους να μην υπακούν στα αφεντικά τους και να δραπετεύσουν («εί τις δούλον, προφάσει θεοσεβείας, διδάσκοι καταφρονείν δεσπότη και αναχωρείν της υπηρεσίας και μη μετ' ευνοίας και πάσης τιμής τώι εαυτού δεσπότη εξυπηρετείσθαι, ανάθεμα έστω») - ο αναθεματισμός στην υπηρεσία της δουλοκτησίας. Προφανώς θα υπήρχε κύμα ανυπακοής και διαφυγών, το οποίο οι «πατέρες» προσπαθούσαν να αντιμετωπίσουν με «πνευματικές ποινές». Ο εκκλησιαστικός πατέρας Ιωάννης Χρυσόστομος αποδεχόταν ότι ένας «ελεύθερος άνθρωπος» δεν είναι δυνατόν να μαγειρεύει ο ίδιος για τον εαυτό του και χρειάζεται γι' αυτό δούλους, αλλά «όχι μεγάλο αριθμό» - η ένστασή του ήταν ποσοτικής φύσης! (Γρ.

Μπαϊρακτάρης: «Κοινωνία-Θεσμοί-Οικονομία στο Βυζάντιο», στο «Ιστορία των Ελλήνων»)

Μια ακόμα προσπάθεια ωραιοποίησης στη χριστιανική ιστοριογραφία γίνεται για τον Ιουστινιανό (Justinianus Flavius Petrus Sabbatius, ~482-565), ο οποίος λέγεται ότι ελάφρυνε τη θέση των δούλων υπό την επιρροή της Εκκλησίας. Αν και δεν καταργήθηκε ούτε και τώρα η δουλεία, όπως υποσχόταν αρχικά ο χριστιανισμός, πράγματι κάποιες ρυθμίσεις του Ιουστινιανού ήταν ευνοϊκές για τη ζωή των δούλων, οι οποίοι θανατώνονταν τότε από τα αφεντικά τους ακόμα και για ασήμαντα «παραπτώματα». Ο λόγος γι' αυτή την αλλαγή στη νομοθεσία οφειλόταν στο σταδιακό περιορισμό των δούλων σε οικιακές και άλλες εργασίες (οικοδομές, μεταλλεία κλπ.) και η αξιοποίηση στις αγροτικές εργασίες σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό των δουλοπάροικων (coloni), των «δούλων της γης», όπως αναφέρονται σε ένα νόμο του 393, των οποίων ο αριθμός μεγάλωνε σταδιακά με την επεκτεινόμενη οικονομική και κοινωνική εξαθλίωση των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Και ακριβώς τη συμπεριφορά των δουλοπάροικων ρύθμιζαν αυτοί οι νόμοι του Ιουστινιανού - με ιδιαίτερα αυστηρό τρόπο, κατά γενική ομολογία...

Από δικαστικές αποφάσεις (Πείρα) φαίνεται ότι ο θεσμός της δουλείας είχε μια αναλαμπή κατά τον 9^ο και 10^ο αιώνα και άρχισε να υποχωρεί σταδιακά από τον 11^ο στα πλαίσια της γενικότερης οικονομικής και πολιτικής παρακμής στο βυζαντινό χώρο. Πάντως στην Κων/πολη λειτουργούσε ακόμα αγορά δούλων (Helga Koepstein: «Μερικές παρατηρήσεις για τη νομική κατάσταση των δούλων ...» στο «Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο, Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου, Αθήνα 1989»). Μέχρι την οριστική πτώση της αυτοκρατορίας, ο θεσμός της δουλείας δεν έπαψε να υφίσταται, ενώ διατηρήθηκε και επί Τουρκοκρατίας για κάποιο χρόνο σε διάφορες επισκοπές, οι οποίες διέθεταν μεγάλες αγροτικές εκτάσεις.

Ήδη στο Βυζάντιο παρουσιάζεται ο χαρακτηρισμός «αγιόδουλοι» ('Αγιοι Δούλοι) για πρόσωπα και τοπωνυμίες· πρόκειται για δούλους και δουλοπάροικους που καλλιεργούσαν τα τιμάρια της Εκκλησίας, π.χ. στην Κέρκυρα, όπου διασώζεται ακόμα αυτό το όνομα ως τοπωνύμιο. Σε βυζαντινό αυτοκρατορικό χρυσόβουλο του 1321 για την περιουσία της μητρόπολης Ιωαννίνων αναφέρεται ότι «...Κατέχει δε ωσαύτως η αυτή αγιωτάτη εκκλησία και Ιουδαίους τρεις, τα τε παιδιά του Λαμέρη, του Δαβίδη και του Σαμαρία. » Το 1821 ο ιστοριοδίφης Λαμπρίδης αναφέρει ότι τα παιδιά του Δαβίδη ήταν υποχρεωμένα ακόμα το 19^ο αιώνα να πηγαίνουν κάθε Παρασκευή στη μητρόπολη για να προσφέρουν υπηρεσίες στο δεσπότη. Δηλαδή για τουλάχιστον 600 χρόνια τα μέλη μιας οικογένειας ήταν υποτακτικοί του εκάστοτε μητροπολίτη, μάλλον αγνοώντας και οι ίδιοι για ποιο λόγο προσέφεραν «παραδοσιακά» αυτές τις υπηρεσίες.

Στη Δύση οι εξελίξεις ήταν ανάλογες:

- Στη σύνοδο της Ελβίρα (Ισπανία) που πραγματοποιήθηκε περί το έτος 306 εγκρίθηκε ο κανόνας 5, σύμφωνα με τον οποίο, ο εκκλησιαστικός μηχανισμός επιβάλλει «πνευματική ποινή» στην κυρία που θανάτωσε την υπηρέτριά της με ξυλοδαρμό, μόνον όμως εφόσον η υπηρέτρια πεθάνει

εντός τριών ημερών. Προφανώς, αν πεθάνει μετά τις 3 ημέρες ή «απλώς» μείνει ανάπηρη η υπηρέτρια, δεν προβλέπεται ούτε καν «πνευματική» ποινή! Αυτός ο κανόνας ενσωματώθηκε περί το 12^ο αιώνα στο καθολικό εκκλησιαστικό δίκαιο (Corpus iuris canonici) και ισχύει (θεωρητικά) μέχρι σήμερα!

- Το έτος 650 υιοθέτησε ο πάπας Μαρτίνος Ι τον τρίτο κανόνα της συνόδου του 362 της Γάγγρας που προαναφέρθηκε.
- Το 1055 καθόρισε η σύνοδος του Τολέδο ότι τα παιδιά των (άγαμων) κληρικών γινόντουσαν υποχρεωτικά δούλοι σε μοναστήρια και επισκοπές.
- Το έτος 1089 επεκτάθηκε το μέτρο αυτό και στις γυναίκες, με τις οποίες αποκτούσαν οι κληρικοί παιδιά. Για τους ίδιους τους πατέρες-κληρικούς δεν προβλεπόταν καμιά ποινή!
- Μια ακόμα από τις πολλές αποφάσεις υπέρ της δουλείας εξεδόθη στην τρίτη σύνοδο του Λατερανού το 1179, με την οποία καταδικάζονταν να γίνουν δούλοι, όσοι «συνεργάζονταν» με τους Σαρακηνούς.

Μέχρι περίπου το 10^ο αιώνα εξελίχθηκε σταδιακά ο θεσμός του κλασικού δούλου σε αυτόν του δουλοπάροικου, ο οποίος μεταβιβαζόταν μαζί με τα κτήματα και τα κτίσματα. Κάποιοι ιστορικοί εκτιμούν ότι κατά το Μεσαίωνα είχαν βελτιωθεί οι συνθήκες ζωής των δούλων σε σχέση με εκείνες της ρωμαϊκής εποχής, αν και η πραγματικότητα δείχνει ότι έγινε μια εξίσωση προς τα κάτω: Μεγάλα τμήματα του λαού εντάχθηκαν για οικονομικούς και άλλους λόγους στην κατηγορία των δουλοπάροικων.

Στο 10^ο και 11^ο αιώνα ενεργούσε, κατά τον «εκχριστιανισμό» διαφόρων σλάβικων φύλων στη Δύση από τους Σάξονες αυτοκράτορες (Όθωνες), από κοινού η «ιερή

συμμαχία» στρατού, εκκλησιαστικού μηχανισμού και δουλεμπόρων (K-H.Deschner: «Η εγκληματική ιστορία του χριστιανισμού», Κάκτος), κάτι που υπήρξε αποτελεσματικό και μερικούς αιώνες αργότερα, κατά την κατάκτηση της Αμερικής και τον «εκχριστιανισμό» των εκεί ιθαγενών. Αντίθετα, ανάλογες προσπάθειες «εκχριστιανισμού» και υποδούλωσης στην Κίνα και την Ιαπωνία είχαν περιορισμένα αποτελέσματα και οδήγησαν σε σφαγές των επιδρομέων, προσηλυτιστών, στρατιωτικών και εμπόρων.

Στον ισλαμικό κόσμο γινόταν επίσης αποδεκτός ο θεσμός των δούλων, ο προφήτης ζητάει όμως να έχουν οι πιστοί απέναντι στους δούλους καλή συμπεριφορά. Ταυτόχρονα, οι σημαντικότεροι δουλέμποροι στο χώρο της βόρειας Αφρικής, οι οποίοι τροφοδοτούσαν με δούλους τις βυζαντινές και τις δυτικές αγορές, ήταν

μουσουλμάνοι. Κύρια απασχόληση των δούλων στον αραβικό κόσμο ήταν οι οικιακές και άλλες βοηθητικές εργασίες.

Στις προκολομβιανές κοινωνίες των Αζτέκων, των Ίνκας και των Μάγιας οι δούλοι ήταν κυρίως αιχμάλωτοι πολέμων, οι οποίοι απασχολούνταν σε παραγωγικές εργασίες και στις πολεμικές επιχειρήσεις. Συχνά επιλέγονταν ανάμεσά τους τα θύματα προς θυσία στους θεούς!

Η δουλεία ΙΙΙ - Νεότερη εποχή

Η ανακάλυψη της ανατολικής ακτής της Αφρικής και η κατάκτηση και αποικιοποίηση της Αμερικής από τους Ευρωπαίους στα τέλη του 15^{ου} αιώνα οδήγησε σε μια άνθηση του δουλεμπορίου και σε βίαιες μετακινήσεις πληθυσμών από την Αφρική στην Αμερική για περίπου 3 αιώνες. Κυρίως οι Πορτογάλοι αλλά και οι Ισπανοί κάλυπταν τις ανάγκες σε εργατικό δυναμικό στις νέες χώρες (Αμερική) με τη μεταφορά Αφρικανών. Το 15^ο αιώνα πωλητές δούλων από την κεντρική Αφρική σε αγορές της Μέσης Ανατολής και των Ινδιών ήταν Άραβες έμποροι. Οι ίδιοι αυτοί έμποροι διακινούσαν και

Ευρωπαίους δούλους που είχαν αιχμαλωτιστεί από πειρατές σε επιδρομές στη νότια Ιταλία, την Ισπανία και την Πορτογαλία.

Στη Λατινική Αμερική υποδουλώθηκαν αρχικά οι ντόπιοι πληθυσμοί από τους Πορτογάλους και τους Ισπανούς. Λόγω της εξαντλητικής εργασίας με ταυτόχρονα βασανιστήρια, επειδή έπρεπε παράλληλα να προσχωρήσουν και στο χριστιανισμό, αλλά και εξ αιτίας των ασθενειών που μεταφέρθηκαν από την Ευρώπη, οι ιθαγενείς αποδεκατίστηκαν σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα. Έτσι, άρχισε η βίαιη εισαγωγή Αφρικανών, των οποίων απόγονοι είναι οι σημερινοί μαύροι κάτοικοι της Νότιας και Κεντρικής Αμερικής.

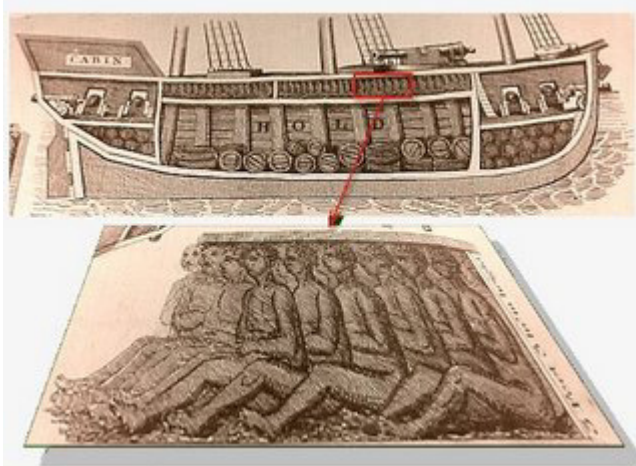
Κατά το 16^ο αιώνα αρχίζει να συμμετέχει στο δουλεμπόριο και η Βρετανία, η οποία αμφισβητεί με πολεμικές ενέργειες το «προνόμιο» της Πορτογαλίας να προμηθεύει την Αμερική με δούλους. Αρωγοί των Εγγλέζων σ' αυτή την προσπάθεια ήρθαν Γάλλοι, Ολλανδοί, Δανοί και οι άποικοι της Βόρειας Αμερικής. Τελικά απέσπασε η

Βρετανία το έτος 1713 το αποκλειστικό δικαίωμα να προμηθεύει η εταιρία British South Sea Company την αμερικάνικη ήπειρο με δούλους.

Στη Βόρεια Αμερική έφτασαν οι πρώτοι Αφρικανοί δούλοι το έτος 1619 στο Jamestown (Virginia). Η νομική θέση αυτών των ανθρώπων περιγραφόταν ως limited servitude (περιορισμένη δουλεία) και ήταν όμοια με αυτή λευκών και ιθαγενών (ερυθρόδερμων) δούλων. Στα έτη 1641 στο Massachusetts, το 1650 στο Connecticut και το 1661 στη Virginia αποφασίστηκαν οι πρώτοι νόμοι για τη δουλεία που αφορούσαν τη μεταχείριση δούλων που είχαν δραπετεύσει.

Στο δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα αναπτύχθηκε στις νότιες επαρχίες της Βόρειας Αμερικής το σύστημα των μεγάλων αγροκτημάτων (φυτείες), το οποίο απαιτούσε τεράστιο αριθμό εργατικών χεριών. Έτσι άρχισε η μαζική εισαγωγή μαύρων δούλων από την Αφρική. Μερικές παράλιες πόλεις των σημερινών ΗΠΑ αναπτύχθηκαν αρχικά ως δουλεμπορικά κέντρα. Στις βόρειες επαρχίες των αγγλικών αποικιών απασχολούνταν οι μαύροι κυρίως στις οικιακές και αγροτικές εργασίες, στις νότιες επαρχίες όμως κυρίως στις φυτείες. Σταδιακά έγινε η παρουσία των (άμισθων) δούλων στις φυτείες οικονομικός παράγων, χωρίς τον οποίο η αγροτική παραγωγή δεν ήταν ανταγωνιστική. Έτσι, την εποχή του πολέμου της αμερικάνικης ανεξαρτησίας (1776-1783) οι μαύροι είχαν μετατραπεί με ειδικούς σκληρούς νόμους σε «δούλους με πλήρη εξάρτηση» από τον κύριό τους, για τους οποίους αυτός είχε δικαίωμα ζωής και θανάτου - μια επιστροφή στις συνθήκες της αρχαίας Ρώμης.

Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα εκτελούσαν τα εγγλέζικα εμπορικά πλοία ταξίδια για την κάλυψη του λεγόμενου «τριγωνικού εμπορίου»: μετέφεραν από τα βρετανικά λιμάνια, κυρίως το Λίβερπουλ, μέταλλα, υφάσματα και όπλα στη βάση του Cape Coast στη σημερινή Γκάνα της Δυτικής Αφρικής. Από εκεί παραλάμβαναν νεαρούς νέγρους, τους οποίους στοίβαζαν στα αμπάρια του πλοίου και τους παρέδιδαν, όσους επιζούσαν, σε δουλεμπόρους στα νησιά της Καραϊβικής. Επιστρέφοντας δε πάλι στα βρετανικά λιμάνια μετέφεραν ζάχαρη, καπνό κ.ά. Εκτιμάται ότι στα πλαίσια αυτού του τριγωνικού εμπορίου μεταφέρθηκαν περί τα 13 εκατομμύρια Αφρικανοί στην αμερικάνικη ήπειρο.

Κάποια υποτυπώδη δικαιώματα των δούλων της Αμερικής που προέβλεπαν οι νόμοι στις ΗΠΑ, π.χ. ιατρική περίθαλψη στο γήρας, αν έφταναν ποτέ σε τέτοια ηλικία, δυνατότητα επιλογής δικηγόρου, αλλά και το δικαίωμα για χριστιανική κατήχηση, ήταν στην πραγματικότητα κενό γράμμα. Αυτό που διαφοροποιούσε τους μαύρους του 18^{ου} αιώνα στον αμερικάνικο Νότο από τους

αρχαίους δούλους ήταν το δικαίωμα να δημιουργούν οικογένεια και να διαθέτουν ιδιωτική περιουσία, πάντα όμως με τη σύμφωνη γνώμη του κυρίου τους.

Η ζωή των μαύρων στον αμερικάνικο Νότο περιγράφεται, εκτός από χρονικογράφους της εποχής και από πολλούς λογοτέχνες (*Harriet Beecher Stowe: Η καλύβα του Μπαρμπα-Θωμά, 1852*), οι οποίοι μετέφεραν σε όλο το μορφωμένο κόσμο (τότε περίπου η Ευρώπη), ιδίως κατά το 19^ο αιώνα, τις πληροφορίες για τα συμβαίνοντα στην Αμερική. Οι περιγραφές αυτές αναφέρονται σε εγκλήματα χωρίς κυρώσεις από λευκούς κτηματίες αλλά και εργάτες, όπως ομαδικοί βιασμοί κοριτσιών και γυναικών, σφράγισμα δούλων με πυρακτωμένο σίδερο, μαζικές εκτελέσεις δραπετών κτλ. Μέχρι την έκρηξη του αμερικάνικου εμφύλιου πολέμου το 1861, αναφέρονται φρικιαστικά γεγονότα για τη μεταχείριση μαύρων δούλων στις φυτείες των νότιων πολιτειών της Αμερικής.

Σε όλη τη διάρκεια του δουλεμπορίου, το οποίο απέφερε τεράστια κέρδη στις κοινωνίες των Ευρωπαίων εποίκων στην Αμερική, προσπάθησαν διάφοροι θεολόγοι να εξηγήσουν ότι η δουλεία είναι συμβατή με τη χριστιανική θρησκεία, π.χ. ότι «οι μαύροι άνθρωποι είναι διασταύρωση του Κάνιν με θηλυκό πίθηκο», άρα ευτελές βιολογικό είδος. Αυτά από τον θεολόγο-ιεραπόστολο Thomas Thompson (σε μονογραφία του στα τέλη του 18^{ου} αιώνα), από τον καθηγητή Charles Carroll («The Negro a beast», 1900) κ.ά. Το έτος 1818 η Ορθόδοξη Εκκλησία της Βλαχίας θεωρούσε τους Αθίγγανους «γεννημένους σκλάβους»!

Κατάργηση της δουλείας

Η Δανία, της οποίας εμπορικά πλοία συμμετείχαν για αρκετές δεκαετίες στην εμπορική συμμαχία των δουλεμπόρων, απαγόρευσε το έτος 1792 νομοθετικά ως πρώτη χώρα, το εμπόριο δούλων. Ακολούθησαν η Βρετανία το 1807 και οι ΗΠΑ το 1808. Αυτές οι νομοθετικές ρυθμίσεις αφορούσαν μόνο το εμπόριο των δούλων, όχι όμως το θεσμό της δουλείας! Στο Συνέδριο της Βιέννης το 1814 τέθηκε το ζήτημα γενικής κατάργησης του δουλεμπορίου και πολλές χώρες υιοθέτησαν σύντομα σχετικούς νόμους. Το έτος 1842 υπέγραψαν η Μεγάλη Βρετανία και οι ΗΠΑ συμφωνία (Ashburton Treaty), με την οποία αποφασιζόταν να αστυνομεύουν τον Ατλαντικό για τυχόν διακίνηση δουλεμπορικών πλοίων. Με το χρόνο προσχώρησαν κι άλλες χώρες σ' αυτή τη συμφωνία. Η απαγόρευση της διακίνησης δούλων οδήγησε στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των δούλων της Αμερικής, γιατί δεν ήταν πια εύκολη ή δυνατή η αντικατάστασή τους με καινούργιους.

Όλοι οι δούλοι στη γαλλική επικράτεια απελευθερώθηκαν αρχικά με τη γαλλική επανάσταση, αλλά το καθεστώς της δουλείας επανήλθε με την επιστροφή των

Βουρβόνων και την αποκατάσταση των γαιοκτημόνων και των επισκόπων στις περιουσίες και τις εξουσίες τους. Τελικά καταργήθηκε η δουλεία στη Γαλλία το 1848 και στην Ολλανδία το 1863. Στη Ρωσία καταργήθηκε επίσημα η δουλεία το έτος 1861 υπό την πίεση των δυτικών κρατών, οπότε απελευθερώθηκαν περί τα 43 εκατομμύρια δούλοι! Οριστική κατάργηση του καθεστώτος των δουλοπαροίκων (κολίγων) επήλθε με την επανάσταση των Μπολσεβίκων το 1917.

Η Ελλάδα και άλλες νέες χώρες της Ευρώπης, οι οποίες δεν είχαν κατά τους προηγούμενους αιώνες κρατική υπόσταση για να συμπράξουν στο δουλεμπόριο, ενσωμάτωσαν την απαγόρευση της δουλείας στο σύνταγμά τους. Το ίδιο έγινε και σε πολλές χώρες της Νότιας Αμερικής, αλλά στη Βραζιλία, η οποία σήμερα αποτελείται περί το 50% από μαύρους, μιγάδες και απογόνους παλαιών ιθαγενών, υιοθετήθηκε αυτή η κατάργηση μόλις το 1888.

Στις ΗΠΑ καταργήθηκε νομοθετικά η δουλεία με τη λήξη του εμφύλιου πολέμου βορείων-νοτίων, ο οποίος πόλεμος δεν είχε φυσικά ως στόχο την κατάργηση της δουλείας των μαύρων, όπως υιοθετήθηκε από την αμερικάνικη κρατική προπαγάνδα. Ο πόλεμος αυτός αφορούσε στη σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ του παραδοσιακού αγροτικού Νότου που στηριζόταν στα εργατικά χέρια των (απλήρωτων) δούλων και του ραγδαία εκβιομηχανιζόμενου Βορρά που είχε τον έλεγχο της χώρας (yankees).

Οι Βόρειοι υπό τον Λίνκολν είχαν ως πρώτιστο στόχο τους τη διατήρηση της Ένωσης για να διαθέτουν ευρεία αγορά των βιομηχανικών προϊόντων τους και πελατεία του τραπεζικού συστήματος και ήταν έτοιμοι για παραχωρήσεις στο ζήτημα της δουλείας. Η κατάργησή της ετέθη όμως πανηγυρικά ένα χρόνο μετά την έναρξη του πολέμου, όταν οι Ευρωπαίοι, αντιμετωπίζοντας με συμπάθεια μια πιθανή διάσπαση των ΗΠΑ, ενδιαφέρθηκαν να υποστηρίξουν τους Νοτίους με προμήθεια οπλισμού. Μετά από αυτό τον ελιγμό του Λίνκολν, δεν ήταν πια δυνατόν να υποστηρίξουν οι «φιλελεύθεροι» Ευρωπαίοι τους «καταπιεστές» Νοτίους!

Δουλεία στον 20^ο αιώνα

Η «Κοινωνία των Εθνών» (πρόδρομος οργανισμός του ΟΗΕ) κήρυξε το 1926 πανηγυρικά την κατάργηση της δουλείας σε οποιαδήποτε μορφή της. Αυτό επιβεβαιώθηκε το 1948 με την έγκριση της Χάρτας στον ΟΗΕ για τα «δικαιώματα του ανθρώπου». Παραπτώματα που σχετίζονται με δουλεμπόριο και διατήρηση δούλων εκδικάζονται από το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης.

Στις δεκαετίες από το 1950 και μετά δεν υπάρχει στον κόσμο δουλεία με την παλαιά μορφή, αν και είναι πολύ δύσκολο να

εντοπιστούν και ερευνηθούν οι σχέσεις εξάρτησης πάμπτωχων ανθρώπων σε διάφορα σημεία της υδρογείου από τοπικούς γαιοκτήμονες και βιομηχάνους, οι οποίοι μονοπωλούν την προσφορά εργασίας στην περιοχή τους ή από πάμπλουτους αλλά αργόσχολους Άραβες σείχηδες, οι οποίοι διατηρούν στρατιές νεαρών Ινδοπακιστανών και Αφρικανών ως αναβάτες καμήλας!

Σε πολλές χώρες, κυρίως της Αφρικής, της Ασίας και της Νότιας Αμερικής αλλά, μετά την κατάρρευση του σοβιετικού μπλοκ, και στην Ευρώπη, παρουσιάζονται φαινόμενα όμοια με αυτά της δουλείας, όπως λαθραία διακίνηση μεταναστών, επιβολή παιδικής εργασίας, λαθρεμπόριο ανθρώπινων οργάνων, εκμετάλλευση πορνείας κ.ά.